

L'arc de sant Martí

EUGENI S. REIG

Amb el sintagma nominal *arc de sant Martí* anomenem, en la nostra llengua, el fenomen meteorològic consistent en l'aparició d'un arc lluminós, format per bandes concèntriques dels diferents colors de l'espectre, produït per la descomposició de la llum solar en refractar-se, reflectir-se i difractar-se en gotes d'aigua molt menudes, degudes a la pluja, la boira o el polsim d'una cascada.

L'espectre electromagnètic de l'arc de sant Martí és continu i, per tant, hi ha una quantitat infinita de colors diferents. No obstant això, tradicionalment s'ha considerat –perquè així ho va decidir en el seu moment Isaac Newton– que l'arc té set colors: vermell, taronja, groc, verd, blau, indi i morat. En bona lògica, s'haurien d'haver considerat només els tres colors bàsics (vermell, groc i blau) i tres de secundaris (taronja, verd i morat). Newton va forçar la inclusió de l'indi o anyil a fi que el nombre de colors fos set perquè el número set és un número màgic en les cultures antigues –les de l'antiga Mesopotàmia, la grega, la romana– que són la base de la nostra: els set dies de la setmana, els set savis de Grècia, les set meravelles del món antic, els set mars, els set continents, les set edats de l'home, els set pecats capitals, els set sagraments, els set turons de Roma. La causa és que en aquella època llunyana només era possible veure en el cel set cossos celestes –el Sol, la Lluna i cinc planetes– que es podien distingir clarament dels estels, molt més petits. Això del número set és una qüestió històrica que tenim molt arrelada.

La denominació *arc de sant Martí* és comuna a tota la nostra àrea idiomàtica i és la més usada. També s'empren en tot el domini lingüístic, encara que no tant, les denominacions *arc del cel*, *arc iris* o, simplement, *iris*. Antigament s'anomenava també *arc de pluja*, però eixa deno-

L'arc de sant Martí a Sant Quirze de Besora

FOTO R. PUIG COROMINES

minació avui en dia pràcticament no s'usa. També hi ha diverses denominacions emprades només en zones concretes, com ara *corona de santa Eulàlia* (Maresme), *arc de Berà* (Tarragonès), *colobra de sant Martí* (Terra Alta), *pont de sant Martí* (Andorra, la Seu d'Urgell) o, simplement, *arc* (Baix Vinalopó). En el valencià tradicional d'Alcoi, el que jo vaig heretar dels meus pares, hi ha la denominació *rall de sant Martí*. La paraula *rall* –variant formal de *raig*– és l'única que s'usa en el parlar d'Alcoi i en tot el valencià nordmeridional –i en molts altres parlars valencians també– per a expressar la idea de «resplendor que emet un cos lluminós». Podem dir, per exemple: «és un pis molt trist; no li entra ni un rallet de sol». Evidentment, el fenomen descrit és un raig de llum i, per tant, la denominació *rall de sant Martí* és adequada, com també ho és *arc de sant Martí*, perquè el raig de llum en qüestió té forma d'arc. Però per quin motiu «de sant Martí»? És, que jo sàpia, una denominació que el català compartix només amb l'occità, la nostra llengua besona, i que no trobem en cap altra llengua del món, excepte en una part del castellà de la Regió de Múrcia i en alguns parlars del nord d'Itàlia. Sembla que l'origen és una llegenda molt antiga segons la qual el dimoni i sant Martí es varen desafiar a veure qui dels dos feia un arc més bonic i sant Martí va guanyar fent un magnífic arc multicolor que va deixar el dimoni

bocabadat i ben rabiós. Diu la llegenda que sant Martí va emprar el cristall de roca per a aconseguir l'arc multicolor mentre que el dimoni va utilitzar gel, que, com que se li desfeia, mai no aconseguia un arc tan bonic i tan estable com el del seu competidor. Per això, quan apareixen dos arcs simultàniament, l'arc principal s'anomena *de sant Martí*, i el secundari, *del dimoni*.

Sant Martí de Tours, l'autor segons la llegenda del bellíssim arc del cel, va nàixer a Pannònia (avui Hongria) l'any 316 i va morir a Candes (França) l'any 397.

Hi ha altres llegendes relacionades amb l'arc de sant Martí, com la que diu que l'arc beu aigua del mar, d'un riu, d'un llac o d'un ullal i, després, l'aboca, sovint barrejada amb peixos i granotes. A Reggio Calabria, capital de Calàbria, regió situada a l'extrem sud-occidental de la península italiana, en la primera meitat del segle xx encara es conservava per a l'arc de sant Martí la denominació *tira l'acqua*, que significa 'xupla l'aigua'. En algunes llengües li donen noms que signifiquen 'bevedor', com passa amb la denominació popular en llengua àrab *masà-n ruà*, que significa 'el que beu aigua'. En algunes zones marítimes hi ha la creença supersticiosa que l'arc de sant Martí xupla l'aigua de la mar per a alimentar els núvols i aquesta cau després als camps de cultiu, fent-los malbé. Per a evitar això s'usen diversos conjurs, com aquest de la zona occidental d'Astúries (en llengua eonaviega o galleg-asturià):

**Arco de veyá,
revolve na terra,
col dido monín,
que nun chova por mín;
col dido pulgar,
que chova nel mar.**

He sentit la dita:

**Qui mira el rall de sant Martí,
al sendemà s'alça matí.**

Que vol dir que, si mires el *rall de sant Martí*, l'endemà et despertaràs enjorn sense que calga posar cap rellotge que t'avise. És un mètode infal·lible per a arribar tard a qualsevol lloc.

La denominació *arc iris* duu el nom de la deessa Iris, que, en la mitologia grega, era la missatgera dels déus i la representaven amb ales i coberta amb un vel molt tènue que, quan li pegava la llum del sol, la descomponia en els diferents colors de l'espectre. En la mitologia grega, l'arc iris era considerat el símbol de la unió del cel i la terra. El nom d'aquest arc en grec clàssic és *iris*, el mateix nom de la deessa, hellenisme que s'ha introduït en altres llengües per via culta. Molt probablement va ser la deessa la que va prendre el nom de l'arc i no al revés. L'associació de l'arc del cel amb la deessa Iris la trobem en els clàssics grecs i també en els llatins (Sèneca, Ovidi).

La Bíblia ens diu que l'arc del cel va aparèixer després del Diluvi Universal i els jueus el consideraven –i el consideren– un signe de l'aliança de Déu amb els humans. En hebreu s'usa la denominació *késhet* (en grafia hebrea כֶּשֶׁת), que significa, simplement, 'arc'. A voltes, segons el context, s'empra *késhet be-anan* (en grafia hebrea כֶּשֶׁת תְּשֻׁבָה), que vol dir 'arc dins del núvol'. La denominació hebrea la trobem en el Gènesi, 9, 13-15: «Posaré el meu arc en els núvols com a signe de la meua aliança amb la terra. Quan jo cobrisca de núvols la terra i entre els núvols aparegua el meu arc recordaré l'aliança que he fet amb vosaltres i amb tots els sers vius; i les aigües del diluvi no tornaran a destruir ningú» (text de la Bíblia Valenciana Interconfessional).

L'indalo, pintura rupestre del neolític tardà trobada en la Cova dels Rètols, en el municipi de Vélez-Blanco (Andalusia), és una figura humana amb els braços estesos i un arc sobre les mans. S'especula sobre si eixe arc és, precisament, l'arc que ens ocupa. És probable.

Com anomenen l'arc de sant Martí en altres llengües? En castellà, les denominacions normatives, les que trobem en el *Diccionario de la Real Academia Española*, són *arco iris*, *arco del*

cielo i *arco de San Martín*, que porta la marca de col·loquial i diu que és propi de Múrcia. Però, a banda d'aquestes, n'hi ha moltes més que s'empren tan sols en zones concretes, com ara *arco de la vieja* (a les Illes Canàries), *arco de Noé*, *arco de san Juan* (a l'Aragó), *arco de san Marcos*, *arco de san Roque*, *arco de Santiago*, *arco del Señor* (a Castella, Extremadura i una part d'Andalusia), *arco del sol*, *arco nuevo*, *cinta de san Juan*, *faja de Dios* (al nord de Navarra), *punte de san Juan* (al Baix Aragó), etc. En alguns llocs d'Andalusia l'anomenen, simplement, *arco*, habitualment amb l'article definit davant: *el arco*. En occità l'anomenen *arc de sant Martin*, *arcolan*, *arquet* i *arcanel*. Hi ha el proverbi *l'arquet de la matinada tira lo boièr de la laurada*, que significa «l'arc de sant Martí a la matinada, trau [expulsa] el bover de la llaurada». En galleg s'anomena *arco da vella* i també *arco de colores*, *arco do trono*, *arco das novas*, *arco do ceo* 'arc del cel' i *arco de lúas* 'arc de llunes'. En asturià *arcu la vieya* ('arc de la vella', amb pèrdua de la preposició *de* per caiguda de la *d* intervocàlica). En galleg-asturià o llengua eonaviega (parlar asturià a l'oest del riu Nàvia) *arcu de vieya*. En aragonés, *arco de san Chuan* i *barra de san Chuan*. En francès, *arc-en-ciel*. En anglès, *rainbow*, que significa 'arc de la pluja' –tots hem sentit alguna volta la cançó «Over de rainbow» que canta Judy Garland en la pel·lícula «The Wizard of Oz» (El mag d'Oz)–. En alemany es diu *Regenbogen*; en neerlandés, *regenboog*; en africàns, *reënboog*; en islandés, *regnbogi*; en suec, *regnbåge*; en danés –i també en noruec bokmål–, *regnbue*, i en noruec nynorsk, *regnboge*, vocables molt semblants tant en la grafia com en la pronúncia i que tenen exactament el mateix significat que la denominació anglesa, és a dir, 'arc de la pluja'. En italià l'anomenen *arcobaleno*, que significa 'arc de la balena' (no 'arc del llamp', com es pensa habitualment) i també *iride* (pronunciat 'iride'). En sicilià *arcu di Nuvè* 'arc de Noé'. En portugués, a més de *arco-iris*, empren també *arco-da-chuva*, és a dir, 'arc de la pluja', *arco celeste*, *arco-da-velha* 'arc de la vella', *arco-da-aliança* 'arc de l'aliança' i *arco-de-Deus* 'arc de Déu'. En romanés es diu *curcubeu*. En euskera, *ostadar* i *ortzadar*, entre altres moltes. En rus,

радуга (pronunciat 'raduga'). En grec modern, ουράνιο τόξο (pronunciat 'urànio toco') 'arc celestial'. En galés, *bwa y wrach* 'arc de la vella'. En bretó, *kanevedenn*. En gaèlic escocès, *bogha-frois*. En gaèlic irlandés, *tuar ceatha*, *bogha báistí* i *tuar báistí*. En lituà, *dangaus josta* 'cinturó del cel'. En esperanto, *ĉielarko* 'arc del cel'. En llatí, *arcus caelestis* 'arc del cel' o, simplement, *arcus*. En maltés, *qawsalla* (pronunciat 'causà-la') 'arc de Déu'. En àrab clàssic, حَزَقُ سَوْقُ 'qaws quzah' (pronunciat, aproximadament, 'càus cuzah', amb la *h* aspirada), que podríem traduir per 'arc iris', encara que seria més adequat emprar la denominació 'arc quzah', ja que Quzah era una divinitat aràbiga preislàmica. Quan es varen fer les traduccions d'obres científiques del grec a l'àrab es va fer equivaldre la deessa grega Iris a la deessa aràbiga preislàmica Quzah, però no eren la mateixa divinitat.

Les denominacions que s'usen en diversos indrets (Portugal, Galícia, Astúries, Gales, Illes Canàries, etc.) que signifiquen 'arc de la vella', a quina vella es referixen? Plaute (Titus Maccius Plautus) personifica l'arc en una vella que beu amb plaer. En la seua obra *Curculio* 'el corcó' (acte 1r, escena 2a) escriu «bibit arcus, pluet hodie» (beu l'arc, plou hui). L'arc és una vella que beu i que porta la pluja. Hi ha la dita asturiana «Cuando llueve y fai sol, anden les vieyes alrededor». Nosaltres tenim la cançoneta popular: «Plou i fa sol, les bruixes es pentinen; plou i fa sol, les bruixes porten dol.» Aquesta idea d'un ésser fabulosos femení relacionat amb els fenòmens meteorològics és molt antiga i està àmpliament estesa per Europa des de fa molts segles. És probable que s'origene en les creences religioses de pobles antics que s'endinsen en el neolític, com els celtes, que en l'antiguitat van ocupar la major part d'Europa, encara que també és probable que la paraula *vella* es referisca a la *vella aliança* establida entre Déu i el seu poble després del Diluvi Universal. Ací tenen els lingüistes i els antropòlegs una tasca molt interessant a realitzar. ♦

NOTA. Done les gràcies a Conxita Bou i Vilalta, Víctor Iñurria Montero, Antoni López Quiles, Xavier Marí Tresserras, Vicenç Mengual i Casellas, Jordi Minguell i Roselló i Jesús de Prado Plumed per la seua ajuda.